

MILBACHER RÓBERT

A János vitéz mint „romántos” eposz

ÚJABB SZEMPONTOK A JÁNOS VITÉZ MŰFAJÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Egy korábbi tanulmányomban amellet próbáltam érvelni, hogy a pályája elején álló Petőfi a *János vitéz* szövegébe úgy építette be a számára költői mintaként szolgáló Vörösmarty-korpusz, különösen néhány kiséposz mellett a *Csongor és Tünde*, sőt a *Zalán futása* bizonyos elemeit, hogy azok intertextuális értelemben felismerhetetlenek maradtak ugyan, ugyanakkor a erős hipertextuális kapcsolatot teremtettek a nagy és egyben meghaladni kívánt előd életművével, különösen annak epikai alkotásaival.¹ A fiatal Petőfinak egyszerre volt szüksége az akkor legnagyobb számító költő megerősítő legitimitására, és egyszerre próbálta megtalálni azt az utat, amelyen saját autonómiája kibontakozhatott.

Ismert, hogy 1844. december első napjaiban Petőfi Vachott Sándor és Vahot Imre társaságában Vörösmarty előtt olvasta föl a *János vitézt*. Vahot lapja, a Pesti Divatlap 1844. december 8-i számában erről ez olvasható: „A napokban Vörösmarty, Vachott Sándor és e lap szerkesztője [Vahot Imre] előtt olvasá föl Petőfi legújabb nagy költeményét, illy cím alatt: János vitéz ...”² Vahot Imre ezt nem is felejtí el megjegyezni az első, általa sajtó alá rendezett kiadás előszavában, nyilván egyfajta reklámot is meglátva Vörösmarty támogató gesztusában: „Midőn a költő felolvasá előttünk János vitéz című népmeséjét, Vörösmarty oda nyilatkozék: hogy ezen mű bármely irodalomnak diszére válnék. Igaza van a nagy költőnek.”³

Vahot az *Előbeszéd*ben a *János vitéz* unikalitását természetesen népiességében mutatta fel, ami egybecsengett a lapjában preferált és bizony nagyon is piacképes népies hangvétel kultuszával: „Illy, minden tekintetben jeles költői népmesét kivált a magyar irodalom nem mutathat elő. Mert lehet-e, főleg fejlődő irodalomra nézve nagyobb becsű kincs, mint az, mellyben nemzetiségünk legtisztább forrása, a népi elem, s az anynyira sajátos és eredeti népköltészet a műveltebb költői szellem által némileg nemesítve tűnik fel? És János vitéz szerzője melly derekasan fejté meg ez olly szép, mint nehéz feladatot!”⁴

Azért igyekszem itt hangsúlyozni a piaci szempontot, amit maga a kiadó amúgy egyáltalán nem is próbál takargatni, hiszen az *Előbeszéd* első mondata is kimondja: „a harmadik ok [ti. ami a mű kiadását illeti] az: mert rám nézve sokkal jobb, ha ezen

¹ MILBACHER Róbert, *A fecske és a víz – A János vitéz mint hypertextus = Uő, Babel agoráján: Esszék, tanulmányok a nemzeti irodalomról*, Pro Pannonia, Pécs, 2015, 183–196.

² PETŐFI Sándor, *Összes művei* 3., szerk. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997 (a továbbiakban: PÖM 3), 307.

³ VAHOT Imre, *Előbeszéd* = PETŐFI Sándor, *János vitéz. Népmese (1844)*. Kiadta Vahot Imre, Budán, A. M. K. Egyetem betűivel, 1845. Reprint: Petőfi Sándor születésének századik évfordulójára kiadta az AMICUS kiadóvállalat, Budapest, 1922. 8.

⁴ VAHOT, i. m.

műből bejöheto nyereség az én tárczámba szíváro, mint ha, kivált német, könyvkereskedő huzná azt”, hogy elbizonytalanítsam – összhangban a legújabb szakirodalmi állításokkal – a szöveg népmeseként való kódoltságát, és egyben népmeseként való szerzői intencionáltságát.⁵ Ennek szem előtt tartása annyiban árnyalhatja a szöveg értelmezését, amennyiben az első kiadásban alcímként szereplő „Népmese” műfajjelzést nem tekintjük egyértelműen és megnyugtatóan Petőfi szándékával egyezőnek, már csak azért sem, mert az 1847-es *Összes költeményekben* – amelyhez már Vahotnak semmi köze sem volt, hiszen Emich Gusztáv, tehát éppenséggel a Pesti Divatlap kiváló szerkesztője által emlegetett „német könyvkereskedő” adta ki – elmarad az alcím, vagyis ez az alcím nélküli változat tekinthető az ultima manus elve alapján a szerzői szándékkal megegyező, autentikus szövegállapotnak. Ráadásul azt is tudjuk, hogy Vahot az emlékirataiban azzal „dicsekedett”, hogy az ő invenciója volt a szöveg főcíme: „...csakhamar lemorzoltam én a *Kukorica Jancsit*, még akkor ez volt a címe, utóbb én kereszteltem *János vitézzé*”.⁶ Ezt ugyan a kritikai kiadás szerkesztője nem fogadja el hitelesnek, közvetlenül a kétfázisú megírás ellen használva érveket, mondván: „A címváltoztatás – és közvetve a kétfázisú megírás – ellen szóló tartalmi érv, hogy Petőfi az idézett 671–672. sor után a *Kukorica Jancsi* nevet nem használja hőisére, és innen kezdve az elbeszélő részekben is műve belső logikája szerint János vitéznek nevezi. Utólagos beavatkozásnak nincs nyoma. Ezért úgy véljük, hogy esetleges új adatok előkerüléséig a címváltoztatásra vonatkozó emlékeztést Vahot utólagos fontoskodásának tekinthetjük.”⁷ Ugyanakkor legfeljebb is véleményes, mint perdöntő érveként kell kezelnünk a kritikai kiadás állítását, aminek következtében nem látjuk indokoltnak Vahot „önkényeskedésének” (Martinkó András szavai) elvetését, már ami a címadást és feltételezhetően az alcím-adást illeti. Számomra itt annyiban van mindennek jelentősége, hogy igazolható legyen Martinkó András sejtése, miszerint „a *János vitéz* írásakor kellett élnie Petőfiben eposzi szándéknak, igénynek is, s a műnek – akár öntudatlanul is – eposzi funkciót is kellett hordoznia.”⁸

A népmesei elemek kétségtelen jelenléte és szövegszervező funkciója önmagában nem indokolja és bizonyos felfogások szerint nem is teszi lehetővé a szöveg egészének népmeseként való dekódolását. Már Henszlmann Imre is, aki pedig népmeseként vette szemügyre a művet, kifogásolta többek között a zsvány-jelenet, a fazekas-epizód, a temetői jelenet népmesei ihletettségét. A zsványkaland esetében etikai szempontot érvényesít, miszerint „a zsványokkal kaland nincsen a nép modorában, mert e kaland a történet mozgalmán éppen semmit sem segít, más részt pedig a nép meséinek régibb hőse sohasem vonakodik, mint hősünk, zsványoktól, vagy bűvészekről vagy más gonoszoktól kincseiket elszedni.”⁹ Míg a boszorkányjelenettel szemben filozófiai kifogást emel: „az égne a boszorkányok halála általi kiderülése éles eszű de egyszersmind bölcsészi eszme, minőt a népnél nehezen találunk, mert a boszorkány

⁵ Ld. HERMANN Zoltán, *Álomterek. Petőfi Sándor: János vitéz = Uó, Varázs/szer/tár. A varázsmese kánonjai a régiségben és a romantikában*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 180–194.

⁶ PÖM 3, 307.

⁷ Uo., 308.

⁸ MARTINKÓ András, *Költő, mű, környezet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973 (Irodalomtörténeti Füzetek 82), 88.

⁹ HENSZLMANN Imre, A népmese Magyarországon, Magyar Szépirodalmi Szemle 1847, II. félv., 6–24. sz., itt: 23. sz., dec. 5., 365.

létezését folyvást hiszi, s azért semmi szükségét arra nem érezhet, hogy a felvilágosodást, mint már bekövetkezett állapotot, képben magasztalja.”¹⁰

A *János vitéz* mesemorfológiai vizsgálatai során előbb Berze Nagy János, utóbb Dömötör Ákos és Kerényi Ferenc¹¹ leginkább a szöveg morfológiai heterogenitására világítanak rá, ugyanis egyetlen népmesében ennyi különféle mesei sujet nem szokott volt megjelenni. Petőfi vélelmezhető „eposzi szándékának” jeleként kell értelmeznünk a morfológiai következetlenségnek tűnő heterogenitását, ami persze következhetett a Petőfi számára elérhető meseanyag korlátozottságából és esetlegességéből is.¹² Ugyanakkor az is valószínűsíthető, hogy Petőfi vélhetőleg a népmesék Jacob Grimm-től tanult mitopoétikai felfogását követte, ahogyan azt maga Henszlmann is teszi 1847-es nagy tanulmányában (legalábbis a „jelképes” vagy „jelvi” meséket illetően), vagyis semmi okunk sincs azt gondolni, hogy Petőfi mesefelfogására ne volna igaz Henszlmann ugyan későbbi, de nyilvánvalóan paradigmaticusnak tekinthető kijelentése, miszerint „mikép ha a népek meséinek egész összegét kellő kritikai szigorral vizsgálándjuk, a mesék nagyobb vagy kisebb tisztaságából, szerkezetéből, ágazatából, szövevényéből stf. [s több efféle], jelekből nevezetes belátást nyerendünk a népek hajdani életébe”.¹³

Másképpen mondva: Petőfi a népmesét mint mitológiai alapanyagot kezelhette, amely fundamentumát képezte egy olyan – ahogy Arany János írja neki, igaz, egy későbbi, 1847. február 11-én, tehát jóval a *János vitéz* születése után kelt levelében – „tisztn népi szellemben és nyelven írt (komoly)” eposznak, ami a népköltői szerepet a homéroszi eposzíró modelljével kapcsolta egybe.¹⁴ Ráadásul ez a forma egyben azoknak a romantos képzeteknek a népies közegben való újrakontextualizálására is alkalmas, amikkel Vörösmarty műveiben találkozhatott, és amely így programját tekintve a Vörösmarty-féle „romantós eposz” népies konverziójaként volt hivatott biztosítani a fiatal „erős költő” számára istenülésének terepét.

*

¹⁰ Uo., 24. sz., dec. 14., 379.

¹¹ DÖMÖTÖR Ákos, KERÉNYI Ferenc, *A János vitéz egyetlen mesemotívumairól*, Irodalomtörténeti Közlemények 1994/3, 375–379.

¹² „Hogy konkrétan melyek voltak ezek a mesék [ti. amiket Petőfi ismert], a magyar föld mely tájáról ismerte őket, ma már meg nem mondhatjuk. Petőfi ezeknek a meséknek néha aprólékos elemeit, de főképpen indítékait és indítéksorozatait, tehát inkább azon nagyobb szerkezeti egységeit vette át, melyek neki a mű szerkezetbeli felépítésénél szempontul szolgáltak. Szerkesztő eljárásában azonban a mesei indítékok egymásutánja őt annyira nem kötötte, s az indítékokkal oly szabadon bánt, hogy az egyes indítékoknak nemcsak saját típusaikon belül való kötelékeit szaggatta széjjel, hanem a mintául szolgáló mesék felbontott indítékait is tetszése szerint mintegy összekeverte.” BERZE NAGY János, *Petőfi költészetének folklore-párhuzamai*, Ethnographia 1925, 38–39.

¹³ HENSZLMANN, i.m., 6. sz., aug. 8., 85.

¹⁴ „a népköltő és eposzköltő nem állt szemben a korszak művészetelméleti gondolkodásában: a 18. századdal ellentétben az eposz ekkor már nem a latin nyelvű iskolai tudományosság hellenisztikus (Vergilius és Ovidius) és újkori mintákon nevelkedett nehézkes műfaja, hanem a klasszikus görögység (Homérosz) öntudatának hordozója, minden későbbi művészet példaképe, az eredetiség és természetesség alkotása.” ACÉL Zsolt, *Elbeszélés és élettörténet Petőfi Sándor János vitéz című művében*, Forrás 2009/6, 46–62, itt: 58.

A továbbiakban a *János vitézt*, olyan „romántos eposzként” vesszük szemügyre, amely a népi regiszterbe transzponálva a Vörösmarty-féle eposzi hagyományt, annak legfontosabb sujet-it transzformálva hozza létre egy újfajta irodalmiság alapstruktúráját.

Az eposz műfaji elemeinek számbavételét már többen is elvégezték,¹⁵ legutóbb Mezősi Miklós szedte táblázatba ezeket.¹⁶ Jól látható, hogy Petőfi, amiként a népmesei elemekkel meglehetősen szabadon bánt, az eposzi elemeket is kreatívan használta, ami nyilván az új mitologikusság jegyében a romántos eposz népi változatának (végeredményben az ő vélhető felfogása szerint: az eposz eredeti formájának) megteremtését szolgálhatta.

Már *A helység kalapácsának* zavarba ejtő alcíme is („Hósköltemény négy énekben” írta alá a költő, nem kis megbotránkozást keltve a kor kritikájában) valamiféle különös kacérkodásra enged következtetni a kor műfaji hierarchiájának csúcsával, az eposszal. Ismeretes, hogy a művet legradikálisabban elítélő kritikus, komolyan véve a műfaji meghatározást, joggal kérte számon a művön az eposzra jellemző műfaji és stílári jellemzőket, és nem véletlenül írhatta azt: „A hósköltemény nevezetét illy mesefajra bitorlani, több mint képtelenség. Ha a diribdarab munkálatban figyelembe nem venném a hóskölteménynek észrevehető részeit, joggal mondhatnám, hogy e szó gunykont használtatott.”¹⁷ Természetesen *A helység kalapácsát* azóta sem olvassuk más-ként, mint vígeposzt vagy eposzparódiát (nyilván a kortársak is így olvasták), ugyanakkor az alcímadás gesztusa mellett mégsem mehetünk el szó nélkül.

Míg a kritikai kiadásban természetesen az eredeti alcímmel jelenik meg a szöveg, a jegyzetapparátusban mégis az alábbi furcsa elírást olvashatjuk: „A helység kalapácsa – mint alcíme is jelzi – »komikus hósköltemény«.”¹⁸ Ugyanis az alcímből hiányzik a „komikus” jelző, ám a jegyzet írója mégis automatikusan hozzárendeli, hiszen elképzelni sem tudja – természetesen logikusan –, hogy ne a vígeposz hagyományának kontextusába illesse be. A Hírnök kritikusa éppen ellenkezőleg jár el: miközben nyilván érzékeli, hogy ez itt semmiben sem felel meg az eposz követelményeinek, mégis akként veszi szemügyre, hogy megsemmisítő bírálatot írthasson róla, és egyben leszedje a keresztvizet a botrányhősnek számító szerzőjéről. Végül egyfajta Pandora szelencéjeként értelmezi a szöveget: „Kiteszi költeményét a világ színhelyére, hogy abból, mint Pandora szelencéjéből a ferde áttételek elmagozván, azok a magyar irodalom egét homályosítsák!”¹⁹ Majd az apokaliptikus hangnemet folytatva félti a magyar irodalmat és vele az olvasókat attól, mi lesz, ha ilyesfajta művek fogják kiszorí-

¹⁵ HARMOS Sándor, *Petőfi János vitézének hatása Arany Toldijára*, Irodalomtörténeti Közlemények 1912, 130–151. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *A János vitéz = Ő, Humanizmus és nemzeti irodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 197–230.

¹⁶ MEZŐSI Miklós, „...szörnyű elbeszélni mi van ottan... vagy ...per verba nincis mód, nyelv hogy elbeszélje”? – A „perszonalifikáció intertextuális lebeg(tet)ése”: Dante Commediá-ja és Petőfi János vitéze, <https://vdocuments.mx/szoernyue-elbeszelnimi-van-ottan-vagy-per-verba-nincis-mod-nyelv.html> (Utolsó letöltés 2023. 01. 15.), 13.

¹⁷ POÓR Jenő, *Könyvismertetés*, Pozsonyi Hírnök 1844. november 19. = ENDRÓDI Sándor (szerk.), *Petőfi napjai a magyar irodalomban*, Petőfi Társaság, Budapest, 1911, 27.

¹⁸ PETŐFI Sándor *Összes Költeményei (1844. január–augusztus)*. Kritikai kiadás, s. a. r. KISS József, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, Akadémia Kiadó, Budapest, 1983 (a továbbiakban: PÖM 2), 426.

¹⁹ POÓR, i. m., 28.

tani a komoly eposzokat: „azokat sajnálom főleg, kik talán a valódi hősköltemény olvasgatásában némi gyönyört élvezvén, vagy abban előmenetelt tenni óhajtván, [i]llető könyvárusaiktól hőskölteményt kérendnek, ha majd Horváth Endre Árpádja, Vörösmarty Zalánfutása [!] helyett a »Helység kalapácsa«-val elégíttetendnek ki.”²⁰

Egy pillanatra fontoljuk meg Poór Jenő (valószínűleg álnév) intencióját, miszerint Petőfi tényleg így képzelte el a „hőskölteményt”, amely népies környezetbe ültetve, illetve egy félművelt fűzfapoéta szájába adva ezt a hatást eredményezi. Végző soron *A helység kalapácsa* az iliászi alaphelyzet újramondása, hiszen mégiscsak egy hölgy kegyei miatt tör ki a háború, amely nem egyszerűen a helység békéjét, de megmaradását is veszélyezteti. Ugyan a komikus hangnem elvitathatatlan, de csak abban az esetben, ha nem vagyunk részesei a műben ábrázolt világnak, hiszen belülről nézve a szereplők számára nagyon is húsbavágó, a létüket veszélyeztető történések zajlanak.

Mi van, ha Petőfi már ebben a műben is kísérletet tesz – nyilván provokatív módon – arra, hogy népi tematikájú hőskölteményt hozzon létre? A Kisfaludy Társaság 1844. február 2-án kiírt egy szépműtani pályázatot az eposzra, amelynek felhívása így hangzik: „Adassék elő, millyennek kellene a korszerű eposnak lennie? A gépek (ugynevezett machinák) használhatók-e, vagy milly módosítással? s ha épen nem, mi lehetne azok pótléka, hogy nagyszerűségét, mellyel a regényen fölül áll az epos, korszerűsége mellett is [értsd: korszerűsége megőrzésével] fentarhassa?”²¹ A kritikai kiadás szerkesztője elveti azt az ötletet, hogy Petőfi műve erre a felhívásra született válasz volna, hiszen az „eposzi gépek” működéséhez nincs sok köze, ugyanakkor az mindenképpen elgondolkodtató, hogy az osszianista hangnem, illetve a Vörösmarty-reprezentálta eposzhagyomány egyfajta népies alakváltozatával kísérletezhetett már *A helység kalapácsa* írásakor is. Ezzel is fölmutatva az ő felfogásában korszerűnek mondható eposzmodellt, vagy legalábbis annak egy lehetőségét. Gondoljunk bele, hogy a *János vitéz*nek is vannak olyan olvasatai, amelyek ezt a szöveget is a vígeposzi hagyomány keretében értelmezték, hiszen az alacsony sorsú hőst fenséges, heroikus események sorába állítja a szöveg,²² s végző soron *A helység kalapácsa* esetében sem más a helyzet.

Mindezzel csak azt akartam valószínűbbé tenni, hogy az eposszal kapcsolatos gondolkodás nagyon is aktuális volt *A helység kalapácsa* és *János vitéz* közel egyidejű (az első 1844. augusztus–szeptemberi, míg a második december–januári keletkezésű) születése idején. Sőt, akár még az is felvethető, hogy Petőfi *A helység kalapácsa* után egy olyan népies eposzt akart létrehozni, amely kapcsolódik a klasszikus eposzi, illetve a Vörösmarty-féle tradícióhoz, ám a narrációja nem ad közvetlen okot a szöveg komikus regiszterben való értelmezéséhez.

*

A *János vitéz* filológiájának egyik sokat vitatott kérdése, tudniillik a két- vagy többfázisú megírás problémája annyiban lehet most releváns a számunkra, amennyiben rámutat arra, hogy a *János vitéz* szövegét nem érezte – és mindmáig nem érzi – egységesnek a recepció. János vitéz hazatérése és Iluska halála, illetve a sírnál tett látogatás

²⁰ Uo., 29.

²¹ PÖM 2. 425.

²² Ld. erről GULYÁS Judit, „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” – A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 59. skk.

után újrakezdődő vándorlás bizonyos értelemben indokolatlannak tűnik, hiszen a Kukorica Jancsiból János vitézzé nemesülő (felnövő, nevelődő stb.) főhős végigjárta egy lehetséges individualizációs utat, aminek során a szubjektum a korabeli virtus legmagasabb fokára, a katonai, vitézi dicsőség csúcsára ért, amivel egyben eposzi hőssé lépett elő.

Kukorica Jancsi származásának mitizáló elbeszélése („Kukorica közt találtak engemet, / Ugy ruházták rám a kukorica nevet”) sorsának determinisztikus voltára irányítja a figyelmet, amit csak tovább erősít a boldogság beteljesülésének folytonos elhalasztódása. Az Iluskával való házasság mint a földi paradicsom (paradisus terrestris) megteremtésének lehetősége (zsványok kincséről ábrándozva: „Házat építtetek a falu közepén, / Ékes menyecskének oda vezettek én; / Ottan éldegélünk mi ketten boldogan, / Mint Ádám és Éva a paradicsomban...”) olyan vágyott állapotként artikulálódik, amelynek megvalósulása az eposzi hőst a nagy tett végrehajtásában gátolná meg. Az eposzi hős kiválasztottsága a közösségért való cselekvésben realizálódik (itt a török legyőzése és Franciaország megmentése, tegyük hozzá: végső soron a francia forradalom s vele a szabadság megvalósulásának lehetősége), amely egyben a hőst dicsőséghez (gloria) és a hírnévhez (fama), azaz örök élethez juttatja. Annak tudatosítása, hogy a hősi cselekedet nem elegendő a boldogság kivívásához, hiszen mind a tengeri vihar, amelyben minden vagyona odatesz, mind Iluska halála arra hívja fel a figyelmet, hogy sem a hírnév, sem a vagyon nem elegendő az individuális boldogság beteljesüléséhez, azzal magyarázható, hogy Petőfi hőse nem egyszerűen a klasszikus eposzok hőséneinkarnációja, hanem egyben a „romántos eposz” Vörösmartynál megjelenő, boldogságkereső hőséneinkarnációja.

A *János vitéz* első fele nem is annyira a kétségtelenül megidézhető *Csongor és Tünde*, hanem Vörösmarty *A Délsziget* című kiséposzának mélyszerkezetét követi. Mint ismeretes, *A Délsziget* hőse Etele gyermeke, aki a megmenekülésére szolgáló szigeten átesik egy alapos „nevelődési” folyamaton. Nem csupán a sziget állatait hajtja hatalma alá, és ezzel megtanulja uralni a nyelvet, de Halálfit is legyőzi, s ennek jutalmaként megismerheti Szűdelit, akivel szerelembe esik. Ugyanakkor a beteljesülés elcsatánító csók formájában realizálódó pillanatában az Úr, aki addig mosolyogva tűrte a zabolázhatatlan Hadadúr tobzódását, elválasztja a fiatalokat egymástól. Kettévágja a szigetet, és a két szerelmes a világ két ellentétes pólusán találja magát. Nincs immans és racionális magyarázat arra itt sem, hogy miért nem lehetnek egymáséi, miért nem teljesebbek be a boldogságuk, ahogyan erre a *János vitéz* esetében sem találunk racionális magyarázatot. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy Hadadúr mint Etele fia arra hivatott, hogy közösségi hősként beteljesítsen valamit, ami nem egyéni, hanem közösségi érdekeket szolgál: Vörösmartynál feltételezhetően Etele birodalmának újjáalapítását. Szerelmének keresése csupán az individuum szintjén megjelenő csel, amely cselekvésre készíti a hőst. Bizonyos értelemben tehát az egyéni, szubjektív, idő előtti beteljesülés ellenében hat a közösségi determinációnak, ez az egyetlen, mitikus magyarázata lehet annak, hogy a kukoricában talált, azaz mitopoétikai értelemben valami titkos, isteni stb. terv beteljesítésére hivatott Kukorica Jancsi boldogsága többször elhalasztódik.

Kukorica Jancsi első útja az evilági boldogulás népi képzetvilágának végigjárása tehát, amit egyfajta nevelődési folyamat végén a kiérdemelt név megszerzése tetőz be. Csakhogy a romantikus séma szerint az evilági karrierút, amely a vitézi eposz népi változatának feleltethető meg, nem nyújthat teljes üdvöt itt, ebben a világban. Iluska

halála tehát szükségszerű elem az immár romantos hőssé előlépett János vitéz történetében, amely így a népi képzetekkel leírható túlvilágjárásra készíteti hősünket. (Ez az érv ellenében hat a kettős fázisú megírásnak.)

A túlvilágjárás értelemszerűen dantei sémát követ, mint ahogy ezt Mezősi Miklós több szövegszerű párhuzamban kimutatta.²³ A hősnak meg kell járnia a poklot, ahhoz, hogy a mennybe (itt: Tündérországba) juthasson. A Petőfi-filológia Vahot Imre nyomán számontartja, hogy Petőfi *A Pokol titkai* címmel készült elbeszélő költeményt írni, ugyanakkor tudomásom szerint ezt senki sem hozta összefüggésbe a *János vitéz* Iluska halála utáni részével. A Pesti Divatlap 1844. október 20-i száma²⁴ írja: „Petőfi Sándor ismét nagyobb kiterjedésű költeményt ír ezen sokat ígérő cím alatt: *A pokol titkai*.” Később Vahot az emlékirataiban így nyilatkozik erről: „Persze, hogy volt valami a dologban, mert Petőfinek kimeríthetlen agyában száz meg száz terv villant meg kisebb-nagyobb költemények alkotására. A pokol titkairól is tehetett nekem említést, különben nem mertem volna azt közzé tenni, s ő mint akkori segédem nem is engedte volna azt. Lehet, hogy bele is kezdett a tervezett munkába, de az akkori sajtóviszonyok visszariaszták borzasztó terve kivitelétől, – miután cenzorait mind a poklok fenekére küldte volna.”²⁵

Természetesen nem konkrétan Dante *Poklának* megidézése az érdekes, hanem Petőfi hősenek túlvilágjárása, vagyis a halállal való szembesülése. Ezen a ponton újra felmerül a *János vitéz* kétfázisú születésével kapcsolatos, Palágyi Menyhérttől származó és Sánta Gábor²⁶ által felmelegített elmélete. Sánta ugyanis azzal érvel a kétfázisú megírás mellett, hogy a *Czipruslombok Etelke sírjáról* ciklus halálélménye, vagyis szegény Csapó Etelke váratlan halála készítette Petőfit a halállal szembesülő *János vitéz* túlvilágjáró történetének megírására. Legutóbb Z. Kovács Zoltán mutatta ki nagy-szerű tanulmányában,²⁷ hogy a *Czipruslombok* halálélménye, pontosabban az elvesztett kedves halálával való megküzdés miben különbözik a *János vitéz* zárlatának így vagy úgy, de mégiscsak a halál legyőzésének lehetőségét felmutató gesztusától. Konklúzióként így ír Z. Kovács: „A szerelmi boldogság és a halál kapcsolatát vizsgálva a *János vitéz*ben és a *Cipruslombok*ban megállapítható, hogy a két mű egyaránt lehetetlennek látja a szerelem földi-véges beteljesülését. Tündérországba lehetséges a halál utáni beteljesülés, míg az Etelke halála utáni szerelem olyan feladatot jelent a ciklus beszélőjének, amit versekből épített Pantheonjával igyekeznek teljesíteni.”²⁸

Ha jól értem tehát, a *Czipruslombok* haláltapasztalata a radikális elválasztottságnak, vagyis az evilági és transzcendens átjárhatatlanságának diagnózisából indul ki, és legfeljebb azokat az eszközöket, módokat keresi a halott szerelmét gyászoló költő, amelyek bizonyos fokig alkalmasak lehetnek ennek a veszteségnek a feldolgozására, az elhunyt szerelmes pótlására. Ugyanakkor azzal, hogy Petőfi az alvilágjáró *János vitéz*t

²³ MEZŐSI, i. m., 8–11., illetve ld. a tanulmány végi összefoglaló táblázatot.

²⁴ Új évn., 16. sz., 44.

²⁵ Id. PÖM 3, 196.

²⁶ SÁNTA GÁBOR, *Mikor keletkezett a János vitéz?*, Tiszatáj (Diákmelléklet), 2000/5.

²⁷ Z. KOVÁCS Zoltán, *Cipruslombok Iluska sírjáról. A János vitéz, a Cipruslombok Etelke sírjáról és a halál utáni szerelmi boldogság lehetőségei* = RADNAI Dániel Szabolcs, RÉTFALVI P. Zsófia, SZOLNOKI Anna szerk., *Pályakezds, karrierút, irodalomtörténet. Tanulmányok*, Verso Könyvek, Pécs, 2021, 55–67.

²⁸ Z. KOVÁCS, i. m., 65.

egyfajta jutalomként átvezeti az Égi Paradicsomba (Paradisus spiritualis), pontosabban szólva a Boldogok Szigetére, olyan radikális gesztust tesz, amely felszámolja az evilági és a transzcendens elválasztottságának romantikus tapasztalatát. Amikor tehát Gulyás Judit nagyon is találóan azt írja, hogy a *János vitéz* a *Csongor és Tünde* fémjelezte szöveg hagyományba illeszkedik, hogy „a keresés motívuma köré épülő *Csongor és Tünde* és a *János vitéz* is az elválasztott szerelmesek egymásra találásával fejeződik be, és a magam olvasatában alapvetően nem sok különbséget látok a *János vitéz* tündér országbeli [!] zárata, valamint a Vörösmarty-mű zárószorai közt”,²⁹ akkor csupán a zárlatok azonosságában téved. Legalábbis az én olvasatomban nagyon is jelentős különbség van aközött, hogy a kereső ember élve, még ha a pokoljárás után is, eljut a transzcendensbe, és aközött, hogy a transzcendenshez kötődő lény (Tünde) lemond halhatatlanságáról, ezzel a transzcendenshez kapcsolódó legfontosabb kiváltságáról, és halandóvá válik. Ne feledjük, hogy már a *Zalán futásának* Délszaki tündére is vállalja a pusztulást egy földi lány szerelméért, ami Vörösmarty mitológiájában az emberi létszféra megemelésének funkcióját tölti be. A *Csongor és Tünde* zárlatában tehát nem az ember-Csongor magasztalódik fel és lépi át az örökkévalóság küszöbét – ez a romantikus Vörösmarty, illetve a romantikus ideológia szerint lehetetlen és egyben értelmetlen, hiszen ezzel az ember elveszíti azt a specifikusságát, amely amolyan sem angyal, sem ördög/állat státusként ad értelmet az emberi létformának Vörösmarty antropológiájában. Másképpen mondva: a romlandó anyagi és romolhatatlan isteni között köztes helyet foglal el, ez adja specifikumát. Gondoljunk csak a *Gondolatok a könyvtárban* Babel-allegóriájára, amely az emberi méltóságot, illetőleg általánosabban véve: létmódot abban látja, hogy képesek vagyunk kihallani a mennyből az angyalok zenéjét, ám nem lépjük át a mennyország küszöbét, hiszen ezzel éppen emberi lényegünket veszítenénk el.

Ehhez képest Petőfi a hőstét nem egyszerűen arra tartja alkalmasnak, hogy végigvezesse a népi képzetekből felépített túlvilágon (poklon, ha tetszik), hanem arra is, hogy átlépje az örökkévalóság küszöbét és élő emberként jusson a tökéletes boldogság honába. Ennek a gesztusnak az én olvasatomban paradigmatis jelentősége van, ugyanis Petőfi itt lép túl az általa is nagyon jól ismert romantikus vagy a schilleri értelemben vett szentimentális világ és embertapasztalat bevett sémáján, és megoldhatónak állítja a halál és élet, vagyis transzcendens és evilági lét közti határ átlépésének / átjárásának tabuját. Petőfi gesztusának két következménye van: az egyik a biedermeier giccs legitimitása a romantika utáni irodalomban, amely nem vesz tudomást a romantikus ideológia határoltságra és határtalanságra, végességre és végtelenségre irányuló oximoronjával, illetőleg mindennek az emberi állapotról vonatkozó következményeivel, és a romantikának a mindezt allegorizáló eszközkészletét kiüresítve, csupán dekorumként kezdi használni. (Ettől fogva a csillagos ég nem a végtelent szemlélő ember parányiségének metafizikus szorongását, hanem a szerelmesek csilgaválasztásának lehetőségét reprezentálja stb.)

Természetesen nem azt akarom állítani, hogy mindezért Petőfi a felelős, de Virgil Nemoianu nagyhatású elméletének ismeretében azt kell mondanom, hogy Petőfi mint

²⁹ GULYÁS, i. m.

a hazai romantika második generációjának erős költője tudatosan mismásolta el a főleg Vörösmarty reprezentálta „romántosság”³⁰ metafizikus elbeszélését. Petőfi a saját hangként megtalált népiesség paradigmájában visszanyerhetővé tette azt a schilleri értelmű naiv világlátást, amelynek nyomán lehetővé vált újra a zárt, csak az ember cselekvésétől függő világ képzete, amelynek harmóniája nem metafizikus, hanem evilági viszonyok függvénye. Immár az emberi boldogság sem metafizikus, az ember kettős természetéből (égi és földi) fakadó akadályokba ütközik, ahogyan azt Vörösmartytól megtanulhatta, ebből következően a mindenség esetlegesen megbomló harmóniája evilági tettekkel helyreállíthatóvá válik. Ebből a meglátásból táplálkozik Petőfi erős, különösen politikai téren realizálódó cselekvésprogramja, amit a szakrális legitimitációra szert tevő, vagy azt inkább önmagának önkényesen vindikáló, erős szubjektum kompetenciájába utal.

³⁰ A romántos fogalom használatáról és ennek irodalomtörténeti vonatkozásairól itt írtam korábban: MILBACHER Róbert, *...a' miénk az ohajtásnak szava...* (Kísérlet a magyar irodalom „romántos” hagyományának visszanyerésére), *Alföld* 2020/2, 50–61.